

ÇORUM'DA NAKŞBENDİLİĞİN TARİHİ SÜRECİ VE TEMSİLCİLERİ

Ahmet Cahid HAKSEVER*

Özet

Çorum'da Nakşbendiliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri

Nakşbendilik, özellikle XIX. asırdan sonra Osmanlı topraklarında en yaygın tarikatlardan biri konumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin genelindeki bu durum, Çorum özelinde de geçerlidir. Tekke ve Zaviyelerin kapatılışı öncesi yaklaşık 250 yıllık bir maziye sahip olan Çorum'daki Nakşî temsilcileri bu süreç içinde sosyal ve kültürel alanlarda faaliyetler göstermişlerdir. Yolcuların, fakirlerin doyurulup barındırılması, kütüphane hizmetleri ve özellikle de tedris ile meşgul olunması icra ettikleri fonksiyonlar arasında sayılabilir.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Nakşbendilik, Osmanlı, Çorum.

Abstract

The Historical Process of Naqshbandiyyah in Corum and its Representatives

Naqshbandiyyah, especially after the XIXth century, is one of the most common sects in the Ottoman State. The general status of Naqshbandiyyah in Ottoman State has also been valid for Corum. Since 250 years the represantiteves of Naqshbandiyyah have activated on social and cultural fields, like the feeding and residing of travellers and poors, services of library and especially education.

Key words: Mysticism, Naqshbandiyya, Ottoman, Corum.

Giriş

XIX. asırda Osmanlı'da yaygın tarikatlardan biri olan Nakşbendilik, siyasî ve sosyal alanda etkili olmuş bir ekoldür. Tarikatın payitahttaki siyasî ve sosyal etkinlikleri, araştırma kaynaklarının zenginliğinin de etkisiyle ayrıntılı bir şekilde ortaya konulabilmektedir. Ancak Nakşbendiliğin siyasî alanda payitaht kadar olmasa da sosyal ve kültürel alanda taşradaki faaliyetleri de hem tasavvuf tarihi hem de sosyo-kültürel tarih açısından ortaya konulmalıdır.

Bu düşünceden hareketle Çorum'da Nakşbendiliğin tarihini ve temsilcilerini konu edindiğimiz çalışmamızda biz de Nakşbendiliğin genel tarihi sürecine kısaca değindikten sonra Çorum'da tespit edebildiğimiz Kara Müftü, Pembe Ömer, Ethem Baba, Şiranlı Mustafa Efendi, Çerkez Şeyh, Yusuf-ı Bahrî ve Mehmet Hilmi Efendi gibi Nakşî temsilcilerinin hayatlarına, faali-

* Dr., Hitit Ü. İlahiyat Fak. Tasavvuf Ana Bilim Dalı

yetlerine, varsa halifelerine ve eserlerine değindik.

Çalışmada, Çorum Şer'îye Sicilleri'nden, dönemin basın-yayın organlarından, makalede ismi geçen bazı zatların nesillerinden günümüze ulaşanların bize aktardığı şifahî bilgilerden ve günümüz araştırmalarından yararlandık. Müellif suflerle ilgili nisbeten zengin malumata sahip olurken kaynakların sınırlı olması dolayısıyla bazı zatlarla ilgili bilgileri ayrıntılı aktaramadık.

Tasavvuf Tarihi ve Nakşbendîlik üzerine yapılan araştırmalara katkıda bulunmayı amaçladığımız bu çalışmanın benzerlerinin diğer şehirler için de yapılması, Tasavvuf Tarihi için olduğu kadar şehirlerin sosyal ve kültürel dokusundaki tasavvufî neş'eyi gözler önüne serme açısından da önem arz etmektedir.

Nakşbendîliğin Tarihî Süreci

Abdülhâlık Gücdüvânî'den Bahâeddin Nakşbend'e kadar "Hâcegân" olarak isimlendirilen tarikat, Bahâeddin Nakşbend (ö. 791/1389)'e kadarki süreçte Harezm'e kadar yayılmıştır. Bahâeddin Nakşbend'le birlikte merkezi Buha-ra'da olmak üzere Maverâünnehir ve Horasan bölgelerine kadar genişletilmiş, zamanla bütün Orta Asya'da müntesipleri en kalabalık tarikat haline gelmiştir.¹

Nakşbendîlik, hem elit zümreye hem de halka hitap etmesi bakımından ikili bir karaktere sahiptir. Ehl-i sünnet akidesine sıkı sıkıya bağlı olduğu için halkın, hilafet hususunda icmaı desteklediği için Sünnî hükümdarların ilgisini ve yardımını görmüştür.

Nakşbendîliğin temel ayırıcı vasfı, *Kelimât-ı Kudsiyye* olarak da bilinen 1.Nazar ber kadem, 2.Hoş der dem, 3.Sefer der vatan, 4.Halvet der encümen, 5.Yâd kerd, 6.Bâz geşt, 7.Nigâh dâşt, 8.Yâd dâşt, 9.Vukûf-i zamânî, 10.Vukûf-ı adedî, 11.Vukûf-ı kalbî şeklindeki on bir esastır.² Ancak bu esas-

1 Harîrîzâde M. Kemaleddin, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik fî Beyân-i Selâsili't-Tarâik*, Milli Kütüphane, Mikrofilm Arşivi, no: 441, c. 3, vr. 196a; Khaliq Ahmad Nizami "The Naqshbandiyyah Order", edit.: Seyyid Hossein Nasr, *Islamic Spirituality*, New York 1991, s. 163; Alexandre Bennigsen, "Orta Asya'da Tarikatlar", çev.: Osman Türer, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1993, sayı: 11, s. 218; Hamid Algar, "Naqshbandiyya", *The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World*, Oxford University Press, New York 1995, c. 3, s. 226.

2 Ali b. Hüseyin Vâiz el-Kâşifî, *Reşahât Aynel-Hayât*, çev.: Mehmed Rauf Efendi, İstanbul 1291, s. 32.

lar prensip olarak sadece Nakşbendîliğin ayırt edici karakteristiği şeklinde algılanamaz. Zira hemen her tasavvufî tarikatın geleneğinde bu hedefler yer almıştır. Uygulamada diğer tarikatlardan ayrılan yönleri ise zikir şekli ve mürşidin sahip olduğu önemli roldür.³

Teşekkül dönemi ve sonrasında Orta Asya'da geniş ölçüde faaliyet gösteren tarikat temsilcilerinin siyasî konjonktür gereği bu dönemde Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinin asgari düzeyde olduğu söylenebilir. Osmanlı sultanlarının Nakşîlik'le ilişkisinin, tarikatın düşünce yapısıyla sınırlı olduğu görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet, devrinin aktüel tasavvufî meseleleriyle ilgilenmiş, vahdet-i vücudla ilgili ilmî toplantılar yapmıştır. Osmanlı Sultanı, Abdurrahman Câmî (ö. 897/1492)'yi görüşmek üzere çağırılmış ancak o, Hüseyin Baykara'yı rencide etmemek için vahdet-i vücudla ilgili yazmış olduğu *Risale fi'l-vücûd* isimli eserini Sultan Mehmet'e göndermekle yetinmiştir.⁴

İlerleyen dönemlerde Timurlular'ın zayıflaması ve Osmanlılar'ın güçlenmesine paralel olarak Nakşbendî temsilcileri, özellikle Abdullah-ı İlahî ile birlikte Osmanlı'da nüfuz sahibi olmaya başlamışlardır. XIX. asra gelindiğinde Nakşbendîlik, Osmanlı'da en yaygın tarikat haline gelmiştir. Yeniçeriliğin ilgası sonrası gelişmeler, devlet yöneticileriyle Nakşbendî temsilcilerini daha da yakınlaştırmış, yönetim düzeyinde de etkili olunmuştur. Timurlular'da olduğu gibi Osmanlılar'da da Nakşbendîliğin yönetim tarafından desteklenmesinde ve bu denli yaygınlaşmasında Ehl-i Sünnet'e sıkı bağlılık önemli bir faktördür.

Osmanlı Devleti'yle ilişkileri açısından düşünüldüğünde tarikatın en önemli temsilcileri Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Abdullah-ı İlahî (ö. 896/1490-1) ve Ahmed-i Buhârî (ö. 922/1516)'dir. Bu iki zat vasıtasıyla İstanbul, Bursa, Rumeli ve Doğu Anadolu'da birçok tekke kurulmuştur.⁵

Çorum'daki Nakşî temsilcilerinin ise bu tarihlerden çok sonraları faali-

3 Johan G. J. ter Haar, "Nakşbendiyye'de Manevî Rehberliğin Önemi", *Tasavvuf*, çev.: Ahmet Cahid Haksever, Ankara 2002, sayı: 9, ss. 385-386.

4 Bk. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, ss. 40, 43, 45-48; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Uludağ Yay., Bursa 1990, c. 1, s. 148; Hamid Algar, "Nakshbandiyya", *EI*, Leiden-New York 1993, c. 7, s. 936; Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlılar'da Din ve Düşünce Tarihi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, edit.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, c. 2, s. 134.

5 Kasım Kufralı, "Molla İlahî ve Kendisinden Sonra Nakşbendi Muhiti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1949, c. 3, sayı: 1-2, s. 133; Tahsin Yazıcı, "Nakşband, Bahâ'al-Din Muhamed b. Muhammed al-Buhârî", *İA*, İstanbul 1964, c. 9, s. 54; Algar, "Nakshbandiyya", *EI*, c. 7, s. 936.

yet göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Şimdi bu zatlara ve tesirlerine değinelim.

Müftü Abdulkadir Efendi (Kara Müftü)

Çorum'da Nakşebendîliğin temsilcisi olarak kaynaklarda yer alan en eski şahsiyet, Ali İzzet Efendi'nin *Tezkire-i Makamât*'ında yer alan Kara Müftü'dür.⁶ Asıl adı Hacı Ahmed Abdulkadir olan Kara Mehmet Çorumî'nin oğlu olup Çorum'da yaklaşık kırk yıl müftülük yapmıştır. 1176/1762'de Çorum Müftülüğüne tekrar atanmasından hareketle 18. yüzyılın ortalarında Çorum'da bulunduğu anlaşılmaktadır.⁷ 1201/1787'de vefat eden Abdulkadir Efendi'nin mezarı Çorum Ulu Mezar'da kuzey taraftadır. Mermerden yuvarlak başlı mezar taşı "Deli Müftü" diye tanınan Ahmed Feyzi (ö. 1909) tarafından yaptırılmıştır.

Teninin esmerliğinden dolayı Kara Müftü diye bilinen ve Emirler ya da Emir Ahmetler diye bilinen aileden gelen Abdulkadir Efendi, genç yaşta babasını kaybetmiştir. Dokumanın revaçta olduğu dönemde aile mesleği olan kökboyacılığı işine yönelmeyerek tahsil için İstanbul'a gitmiştir.⁸

Şeyhülislam Dürriyade Mustafa Efendi, Abdulkadir Efendi'yi yeterli liyakate sahip olmadığı anlaşılan Şeyh Mehmed Efendi'nin yerine Cemaziyelahir 1176/Ocak 1763'de tekrar Çorum'a müftü tayin etmiştir.⁹

Cami-i Kebir'de haftanın belirli günlerinde Hatm-ı Hâce yaptırın Abdulkadir Efendi'nin, Saçaklızade Muhammed b. Ebu Bekr el-Ma'raşi (ö. 1196/1732)'nin *er-Risaletü'l-velediyye*'sine yaptığı *Haşiye-i Velediyye* başlıklı bir haşiyesi vardır. Söz konusu eserin Çorumlu İsmail b. İbrahim tarafından 1782 tarihinde yapılan istinsahı, Amasya Beyazıd Kütüphanesi'ndedir.¹⁰ Abdulkadir Efendi'nin geniş kitaplığı Üçtutlar Mahallesi Emir Ahmet semtindeki hamam yakınında Feyziyye Kütüphanesi'ndeydi. Medreselerin kapatılması sonrası kütüphane binasının yıkılmasıyla kitaplar, Hasan Paşa Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.¹¹

6 Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makamât*, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, İstanbul ts, s. 13.

7 Ali İzzet Efendi, *age*, ss. 12-13; Tayyar Anakök, *Çorum Tarihi*, (Müellifin daktilo ile yazdığı nüsha), Çorum 1950, Çorum Hasan Paşa Ktp., no: 18833, s. 112; Abdullah Ercan, *14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler*, Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., Çorum 1998, s. 129.

8 İhsan Sabuncuoğlu, "Kara Müftü", *Çorumlu*, 1 İkinciteşrin 943, sayı: 42, s. 17.

9 Aynı yer.

10 Bk. Amasya Beyazıd Ktp, no: 958, vr. 72b-82b; Anakök, *Çorum Tarihi*, s. 130.

11 Sabuncuoğlu, "Kara Müftü", *Çorumlu*, 1 İkinciteşrin 943, sayı: 42, s. 19.

Şeyh Mehmet Baba (Pembe Ömer)

Çorum'daki bir diğer Nakşî kolu, Çorum'da medfun Pembe Ömer diye meşhur Şeyh Mehmed Baba vasıtasıyla Turhal Şeyhi Mustafa Efendi'ye (ö. 1205/1790) ulaşmaktadır. Turhallı Mustafa Efendi, aslen Amasya ile Tokat arasında yer alan Turhal'dandır. Yeniçeri kökenli olan Mustafa Efendi, tahsilini Amasya ve sonrasında İstanbul'da yapmış,¹² Şam'da Murad-ı Buhârî'nin (ö. 1132/1720) torunu, Muhammed Bahâeddin'in (ö. 1169/1755) oğlu ve halifesi Ali el-Murâdî (ö. 1184/1770)'ye intisap etmiştir.¹³

Turhal Şeyhi Mustafa Efendi, Mehmet Baba'yı Çorum'a halife tayin ettiğinde ona: "Oğlum, memleketine vardığında evini kazasın. Bu tarik-ı aliyeden bir zat-ı ulyâ cesedi zuhur eder. Orasını mahall-i icrâ-yı âyin itti-haz idesin" der. Memleketine dönen Mehmet Baba kendisine verilen emir gereğince evini kazdığı anda bahsedilen zatın mezarı ile karşılaşır. Merkadin üzerine türbe, kible yönüne de bir mescit inşa ettirerek burada irşat faaliyetlerine başlar.¹⁴

Ali İzzet Efendi, merkadin baş kısmında Nakşibendî alamet-i farikasının olduğunu, ancak sonradan Müftü Mehmed Hilmi Efendi burayı tamir ettirirken Mevlevî olan mimarının, alçıdan bir Mevlevî sikkesi yaptığını belirtir.¹⁵

Ali İzzet Efendi'nin verdiği malumata göre, günümüzde üç kabir yeri olan ve Cami'ye bitişik haldeki hazirede, Turhal Şeyhi'nin işaretleriyle Mehmed Baba tarafından bulunan mezara ilaveten Şeyh Mehmet Baba'nın, altı halifesinin ve mescidin mihrap kısmında da Halvetilik ile Nakşibendilik'ten icazetli Yusuf-ı Bahrî'nin halifesi Hacı Ali Baba'nın da me-

12 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Yay., İstanbul 1333, c. 1, s. 108; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin: esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin min keşfi'z-zünûn*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990, c. 6, s. 543.

13 Turhallı Mustafa Efendi ve sonrasında Nakşibendîliğin Üveysilik kolu daha çok Amasya, Tokat ve Çorum civarında etkili olmuştur. Turhal Şeyhi'nin halifeleri arasında Bor'da Ahmet Kuddusi Efendi (ö. 1265/1849), Amasya'da Kırımlı Seyyid Şeyh Abdülbaki Hicâbî (ö. 1238/1822) gibi isimlerle de tarikat özellikle de Anadolu'da yaygınlaşmıştır. Turhallı Mustafa Efendi, *Mürşidü's-sâlikîn*, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 871/1, vr. 6b, 17b-18a; Ebu'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat ts., c. 3, ss. 130, 220; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: XIX. Yüzyıl*, İnsan Yay., İstanbul 2004, ss. 302-304; Ahmet Cahid Haksever, "Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı", *Tasavvuf*, Ankara 2004, sayı: 13, ss. 363-379.

14 Ali İzzet Efendi, *Tezkire*, ss. 31-22.

15 Aynı yer.

zarı bulunmaktadır.¹⁶

Şeyh Mehmet Baba tarafından faaliyete geçirilen tekkeye o dönemde "Pembe Ömer Oğlu Tekkesi" denilmekte olup vakfiyeleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri, iki yüz seksen beş kuruşun vakfedildiğini gösteren 15 Rebi'ü'l-evvel 1263/ 2 Mart 1847 tarihine aittir. Belgede şu ifadelere yer verilmektedir:

"Çorum mahallatından Hatib Mahallesi ahalisinden Dümenci Bekr nâm sahibi'l-hayrın yeni su yoluna vakf eylediği nükûd-ı mevcûde yalnız dokuz yüz yirmi gurûş ve yine Pembe Ömer Oğlu Tekkesi'ne vakf eylediği iki yüz seksen beş kuruşu merkûm vakf-ı sahîh-i şer'î ile vakf edip ve vâkîf-ı merkûm Hacı Kerim oğlu Hacı Bekir Efendi meblâg-ı mezbûreleri mütevellî nasb edip ve sıhhatle ba'de'l-hükm meblag-i mezbûreler ma'rifet-i şer'-î mütevellî mezbûre teslim olundu."¹⁷

Nakşebendîliğin Üveysî kolu, Şeyh Mehmet Baba'dan sonra da devam etmiş olup temsilcilerinden biri Ethem Baba'dır.

Ethem Baba

Ethem Baba, XIX. asırda Çorum'daki tasavvufî hayatla ilgili önemli bilgiler veren *Tezkire-i Makamât* yazarı İzzet Efendi'nin babasıdır. Ancak Ali İzzet Efendi, eserinde babası ve halifeleriyle ilgili fazla bir malumat vermemektedir.

Ahıska göçmenlerinden olan Ethem Baba (ö. 1270/1853)'nın Çorum'a geliş tarihiyle ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Ethem Baba'nın faaliyet gösterdiği Pembe Ömer Oğlu Tekkesi'ne ait vakfiyeler, onun halk nezdindeki itibarını göstermesi açısından önemlidir. 15 Zilhicce 1250/14 Nisan 1835 tarihli belgede özetle şu ifadelere yer verilmektedir:

"Ethem Baba, bir müddetten beri Çorum'daki hankâhında sakin olarak evrâd ve ezkârıyla meşgul olduğu, geçimi için bir taraftan bir şey tahsis olunmayıp Çorum'da bulunan boyahanelerden efendimizin hazinesine tahsis olan aylık elliser kuruşun onbir kuruşu Ethem Baba Zaviyesi'ne, beş kuruşu her ayın Cuma geceleri Sûre-i Feth-i Şerif tilavetine tahsis kılınmış ise de Ethem Baba'nın idaresine vaki olmadığından boyahanelerden hazine-i hazret-i efendimize tahsis olan elli kuruşun beş kuruşunun Fetih Süresi'ni tilavet edene, kırkbeş kuruşunun da Edhem Baba'ya tahsisine gerek vardır."¹⁸

Ethem Baba'nın, Çorum halkı kadar idarecilerinin de takdirini kazandı-

16 Aynı yer.

17 Şerif Korkmaz, *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: (Tanzimat-II. Meşrutiyet)*, GÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 585.

18 İlica, *Çorum Vakıfları*, s. 117 vd.

ğı anlaşılmaktadır. Çorum Sancağı mütesellimi Memiş Ağa, Ethem Baba'nın vefatı sonrası türbenin bulunduğu yere dergâh yaptırmış ve bu yer daha sonra "Ethem Baba Tekkesi" olarak anılmıştır.¹⁹ Dolayısıyla Çorum'a Üveysiliği getiren Mehmet Baba'nın vefatından sonra tarikat, Ethem Baba'nın vefatına kadar faaliyetlerine günümüzdeki mevlevihanenin bulunduğu yerde, sonra da Ethem Baba Tekkesi'nde devam etmiştir. Çorum Şer'îye Sicilleri'nde Ethem Baba Tekkesi'ne ait vakfiyeler de bu tespitimizi destekler mahiyettedir.²⁰

Ali İzzet Efendi'nin bizzat kendisinin de Nakşbendiyye'nin Üveysiye Kolu'na mensup olması²¹ ve ayrıca Ethem Baba Tekkesi'ne 20. yüzyılın başlarında da vakıf tahsisinde bulunulması, Üveysiliğin Çorum'da uzun dönem faaliyetlerinin devam ettiğini göstermektedir.

Tekkeye en son vakfedilen yerlerden biri Ethem Baba'nın torunu, Ali İzzet Efendi'nin oğlu Ahmet Ramiz Efendi'ye aittir. 27 Receb 1325/Ağustos 1907 tarihli vakfiye özetinde;

"İstanbul'da Mesih Paşa Mahallesi Longa Caddesi'nde bulunan arsa üzerindeki fırını bütün malzemeleri ile birlikte vakfediyorum. Şöyle ki: Müştemilatlı fırının kira geliri bana, vefatımdan sonra nikâhlı eşim Abdullah kızı Sabire Hanım'a ait olsun. O da vefat edince mütevellî tarafından aylık gelirin dağılımı şöyle olsun: Üçte biri Çorum mütesellimi merhum Memiş Ağa'nın inşa ettiği, büyük pederim Nakşbendiyye tarikatı halkasından Seyyid Şeyh Ethem Baba merhumun medfun bulunduğu Ethem Baba Tekkesi diye bilinen Nakşbenbendî dergâhında her gün sabah ve ikinci vakti tertip üzere tedrîs-i ulûm îfâ edecek zevata mütevellînin tayin edeceği mutemet tarafından ödensin. Üçte biri, fırın ile dergâh-ı mezkûrun ihtiyaç duyulduğunda tamirine harcanmak

19 Çorum Şer'îye Sicilleri, 16.defter, s. 280; *Çorumlu*, Temmuz 946, no: 435, sayı: 60, ss. 492-495; İlica, "Seyyid Şeyh Ethem Baba", s. 4.

20 *Çorumlu*, Temmuz 946, no: 435, sayı: 60, ss. 493-494; *Çorumlu*, Ağustos 946, sayı: 61, s. 500.

21 Tasavvufla içli dışlı bir çevrede yaşamış olan ve XIX asırda Çorum'daki tasavvufî hayatla ilgili önemli bir kaynak hüviyetindeki *Tezkire-i Makamât* müellifi Ali İzzet Efendi'nin "İzzet" mahlasıyla yazdığı tasavvufî şiirleri de bulunmaktadır. Aşağıdaki dörtlükler Ali İzzet Efendi'ye aittir:

Âteş-i şevkinle cismin bir fûrûzan hûb olup
Görse bu etvârını şems ü kamer mahcûb olup
Hem Zelfihâ-yı zaman lâ-şek sana mağlûb olup
Şerm eder Leylâ seninle imtihan olsun da gör.

Görse bu tarz ile cânım reşk eder cennet seni,
Yazmadan âciz kalır her hâme-i şevket seni,
Daima metheyleyip tahrir eder İzzet seni,
Kavga-yı vaslında bir sahipkıran olsun da gör.

Ali İzzet Efendi'nin diğer mısralarıyla ilgili olarak bk. Ercan, *Çorumlu Şairler*, ss. 149-151.

üzere müteveli tarafından istirbah olunsun.

Kalan üçte birin yarısı, kasabada bulunan akraba-i taallukatımın fakirlerine, her sene Ramazan ayına girmeden önce müteveli tarafından uygun görülen şekliyle ayarlanıp dağıtılsın.

Kalan miktar ise yüz kuruştan fazla olmamak üzere müteveliye ait olsun. Vakfın muhasebesi üç yılda bir şer'i mahkeme ile denetlensin. İleride müderrislik görevinin, evlada intikali caiz olmasın. Bu iş için mahallî ulemadan âlim ve zühd ü takva olan birine verilsin. Müderris olan zat, tarikat-ı aliyeden birine müntesip olduğu takdirde Cuma ve pazartesi gecelerinde ve ikinci derslerinden sonra her hafta iki Hatm-i Hâce tilavet ederek hâsıl olan sevabını hediye eylesin. İleride vakfa herhangi bir müdahale olur, görev yerine getirilemezse vakfın geliri mutlaka fakir Müslümanlara ait olsun."²²

İfadelerine yer verilmektedir.

Söz konusu belgeden o dönemde zaman zaman postnişinlikte görüldüğü üzere müderrisliğin de babadan oğula geçtiği anlaşılmaktadır. Tekke ve zaviyelerin gerileme sebepleri arasında yer alan ve yeterli niteliklere sahip olmadığı halde babadan oğula aktarıldığı tarihen tespit edilmiş böylesi uygulamalara XIX. asırdan itibaren Meclis-i Meşayih tarafından çözüm önerileri getirilmiştir. Ahmed Ramiz Efendi de muhtemelen bu endişeden hareketle vakfiyesini evlada meşrut hale getirmemiş, ehil insanların müderris olmasını şart koşmuştur. Her ne kadar dergâha müderris atanyorsa da vakfiyede belirtildiği üzere tarikata intisap gibi bir zorunluluk da gözetilmemiş, şayet müderrisin intisabı varsa belli gün ve vakitlerde Hatm-i Hâce okuması istenmiştir.

Ahmet Ramiz Efendi'nin vakfettiği mallar bununla sınırlı değildir. Yine aynı tarihli vakfiyede kendisi Hacı Yusuf Mahallesi'nde Pekmez Pazarı denilen yerde 57 numaralı attâr dükkânı ile Sofular Mahallesi Demirciler Caddesi'nde bulunan evini şu şartlarla vakfetmiştir:

"Dükkân ve ev kiraya verilsin. Tevliyet hayatta olduğum sürece bana, vefat edince hanımum Abdullah Ağa kızı Sabire'ye, o da vefat edince Çorum Sancağı'nın önceki mütesellimi Memiş Ağa tarafından inşa edilen ve büyük babam Tarikat-ı Nakşebendî halifelerinden olan Seyyid Şeyh Ethem Baba'nın medfun olduğu Ethem Baba Tekkesi'ndeki müderrise ait olsun.

Dükkân ve evin aylık kira gelirinin üçte biri üç aylarda her gün dergâhta açıktan bir cüz okuyan hafıza verilsin. Diğer üçte biri, ihtiyaç halinde dükkân ve evin tamirinde kullanılmak üzere müteveli tarafından muhafaza ve istirbah edilsin. Kalan üçte birin yarısı Çorum'da bulunan akrabamın fakirlerine Ramazan ayı girmeden önce eşit olarak müteveli tarafından taksim olunsun. Kalan üçte birin yarısının üçte biri müteveliye ait olsun. Geriye kalanın tamamı muhasebe, masraf gibi harcamalara ait olsun.

22 Çorumlu, Temmuz 946, no: 435, sayı: 60, ss. 493-49; Çorumlu, Ağustos 946, sayı: 61, s. 500; Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: s. 117; Ilıca, Çorum Vakıfları, ss. 98-99.

Vakfın muhasebesi, üç senede bir Çorum mahkemeleri tarafından denetlensin. İleride vakıf şartlarını yerine getiremeyecek olursa gelirin tamamı fakir Müslümanlara dağıtılın".²³

Ahmet Ramiz Efendi'nin vakfettiği bu emlâkin uzun süre Ethem Baba Tekkesi'nin ihtiyacını giderdiği anlaşılmaktadır. Zira 3 Safer 1341/25 Eylül 1922 tarihli belgede vâkıfın diğer emlâki ile vakfedilen yerler arasındaki takastan bahsedilmektedir. Buna göre Ahmet Ramiz Efendi'nin attâr arastasında bir başka dükkânı daha bulunmaktadır. Burası ile ilgili vakfiye bulunmamasına rağmen dükkânın kira geliri Ethem Baba Tekkesi'nde paraztesi ve cuma geceleri akşam namazı sonrası Hatm-i Hâce okuyan kişiye verilmektedir.

Vakıf mütevellisi ve aynı zamanda Çorum müftüsü olan Süleyman Ağa Oğlu Mustafa Efendi, vâkıfın mirasçılarının da onayıyla şehirde yeni yapılan düzenlemede vakfiyede belirtilen iki dükkâna karşılık, bilirkişisi olarak tayin edilen komisyonun onayı ile eski dükkânlardan daha kıymetli, mevkiisi daha iyi olan ve yeni inşa edilen iki ayrı dükkânın gelirinin aynı şartlarda kullanılmasına devam edileceği şerhini düşmüştür.²⁴

Ahmet Ramiz Efendi'nin Şeyh Eyyüb Mahallesi'ndeki Memiş Ağa Tekkesi'nin bitişiğine bir derslane yaptırdığı (kayıtlarda Ahmediye Medresesi olarak geçmektedir), Yusuf Ağa oğlu Mustafa Hilmi Efendi'yi 27 Receb 1325/5 Eylül 1907'de müderris olarak tayin ettiği Safer 1325/Mart 1907 tarihli belgede ifade edilmektedir. Ahmed Ramiz Efendi müderris tayininin yapıldığı bu tarihten önce vefat etmiş olup medrese, vakfettiği son hayratıdır.

Medresenin hocalarından biri, aynı zamanda Ahmediyye Medresesi'ne müderris olarak tayin edilen Mustafa Hilmi Efendi'dir. Görevini ihmal etmeyişi dolayısıyla yeni yapılan medreseye müderris tayin edilmiş aylık 100 kuruş üzerinden yılda 1200 kuruş kendisine ödeme yapılması vasiyet edilmiştir. Vefatından sonra oğullarından tediye ehil ve takva sahibi olanı bu görevi devam ettirecektir. Çocuklarından bu görevi yürütebilecek kimse olmazsa mahallî ulemadan mütevellinin uygun göreceği bir kişi bu görevi yürütecektir. Medrese için vakfettiği kıymetli evin gelirinden ayrıca Çorum'daki ve Büğdüz Köyü'ndeki akrabalarının fakirlerine de yardımda bulunulacaktır.²⁵

23 *Çorumlu*, Temmuz 946, no: 435, sayı: 60, ss. 493-49; Ali İlica, *Çorum Vakıfları*, UÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2001, ss. 116-117.

24 *Çorumlu*, Temmuz 946, no: 435, sayı: 60, ss. 493-498; İlica, *age*, ss. 151-1525, 116d.

25 *Çorumlu*, Temmuz 946, no: 435, sayı: 60, ss. 493-498; İlica, *age*, ss. 151-1525, 116d.

Görüldüğü üzere Osmanlı'nın son dönemlerinde Nakşbendîlerin medrese ile yakın ilişkisinin tezahürü bu tekke için de geçerlidir. Tekke ve medrese burada birlikte görev icra etmiş, giderleri vakıf tarafından karşılanmıştır.

Ali İzzet Efendi, babası Ethem Baba'yla birlikte Nakşbendî-Üveysî temsilcisi olarak Şevki Efendi isminde bir zata da değinir ki onun da mezarı, Çorum Kaymakamı Abdullatif Efendi'nin yaptırdığı Şeyh Eyyüb (günümüzde Kale) Mahallesi'ndeki ahşap türbede, Ethem Baba'nın yanında olup²⁶ burası Çorum'daki ziyaretgâhlar arasında yer almaktadır.²⁷

Şiranlı Mustafa Efendi

Hacı Mustafa Efendi, 1254/1838'de Gümüşhane'nin Şiran Kazası Sarıca Köyü'nde doğmuştur.²⁸ Babası Ömer Efendi, annesi Babacan köyünde Nasuhoğulları'ndan Havva Hatun'dur. 14 senelik medrese eğitimi sonrası tahsiline Trabzon'da devam eden Şiranlı Mustafa Efendi (1272/1856-1276/1860) daha sonra hocası tarafından Tokat'a gönderilmiş, 4 yıllık eğitimi sonrası 1864'te Uşak'a gitmiş ve tahsiline burada devam etmiştir.

Mustafa Efendi, tasavvufa meyli dolayısıyla eğitimi sonrası Mekke'ye gelmiş ve Yahya Dağıstani'ye intisap etmiştir. Şeyhi Yahya Dağıstânî'nin silsilesi, Abdullah Mekkî vasıtasıyla Halid-i Bağdâdî'ye ulaşmaktadır.²⁹

Yahya Dağıstani'nin 7 yıl hizmetinde bulunan Mustafa Efendi, 1870-71 yıllarında Çorum'a gelmiştir. Mekke'de iken tanıştığı bir zengin, günümüzdeki Milönü Caddesi'nde tarihî Kellegöz Camii'nin çaprazında bir dergâh yaptırmıştır. Üst kısmı Şiranlı Mustafa Efendi'nin hanesi olan bina, günümüzde bakımsız haldedir. Şiranlı Mustafa Efendi'nin Çorum'daki diğer evi ve aynı zamanda tekkesi Kulaksız Mahallesi'nde olup burası da yine bakımsız haldedir.³⁰

Mustafa Efendi, her iki dergâhında yetiştirdiği üç yüzün üzerinde haliyesiyle Tokat'tan Afyon'a kadar faaliyet göstermesi yanında ders de okut-

26 Aynı yer.

27 Anakök, "Çorum Mitolojisi", *Çorum Tarihi* içinde, s. ek.

28 Hacı Faik Efendi'nin torunu Münibe Hanım'dan naklen.

29 Abdurrahman Memiş, *Halid-i Bağdadi ve Anadolu'da Halidilik*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 193.

30 Şiranlı Mustafa Efendi'nin neslinden gelip isminin açıklanmasını istemeyen şahıslarla yapılan röportajdan.

muştur.³¹

Şiranlı Mustafa Efendi'nin eğitimi ve yetiştirdiği şahsiyetlerde olduğu gibi ailesiyle ilgili bilgilerde de büyük ölçüde onun neslinden gelenlerin naklettikleri bilgilerden istifade ettik. Buna göre üç evlilik yapan Mustafa Efendi'nin ilk eşi, Mekke'den ayrılışı sonrası memleketi Şiran'a uğradığında evlendiği Güllü Hanım'dır. Bu evliliğinden Hacı Abdullah Efendi ile "Hafız Efendi" denilen Hafız Mehmed Nuri, İskilipli Emine Hanımla evliliğinden Hacı Hilmi Efendi ve Hacı Faik Efendi dünyaya gelmiştir. Üçüncü eşi Tokatlı zengin bir hanım olup servetini Mustafa Efendi'nin hizmetine sunmuştur. 6 kez Hacca giden Mustafa Efendi, oğulları ve hanımıyla yaptığı son Hac yolculuğunda 1838/1906'da Medine'de vefat etmiştir.³² Üçüncü eşi de kocasının ölümünden birkaç gün sonra vefat etmiş ve Cennetü'l-Bâkî Kabristanında eşinin yanına defnedilmiştir.³³

Şiranlı Mustafa Efendi, yetiştirdiği şahsiyetler kadar edebî yönüyle de dikkat çekici bir isimdir. Torunlarının bize aktardığı birçok beyt ve rubaiyi, "Çorum'da Tasavvufî Hayat" konulu çalışmamızda sunacağız.

Şiranlı Mustafa Efendi'nin halifelerinden tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Hacı Faik Efendi: 1303/1886'da doğan Faik Efendi, Şiranlı Mustafa Efendi'nin oğludur. Babasının vefatı sonrası Ahmed Niksari'nin yanında sülûkunu tamamlamış ve hilafet icazeti almıştır. İskilip'e yerleşen Hacı Faik Efendi'nin İskilip'te irşat faaliyetlerinde bulunduğu, bazen Çorum'daki evinde bazen de İskilip'te kaldığı nakledilmektedir. Ara sıra Şiran'a da giden Faik Efendi'nin halifeleri arasında Tokatlı Hacı Ahmed Efendi, Sivasslı Hacı İsmail Efendi ve İskilip'te Hacı Karanî mezarlığında medfun aynı zamanda oğlu Hacı Zeynelabidin Efendi (ö. 1982) gibi isimler bulunmaktadır. 1950'de Çorum'da vefat eden Faik Efendi'nin kabri Ulumezar'dadır.³⁴

31 M. İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, Çorum 1971, s. 72; Hamdi Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, haz.: Mevlüt Uyanık, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998, s. 409.

Şiranlı Mustafa Efendi'nin halifeleri arasında, torunlarının ifadesine göre, İran'da yönetici ailesinden Takiyüddin Efendi diye biri daha vardır.

32 Aynı yerler.

33 Şiranlı Mustafa Efendi'nin neslinden gelenlerle yapılan röportajdan Ertekin, "Son Dönem İskilipli Âlimler", *İskilipli Âlimler*, s. 409.

34 Faik Efendi'nin kızı Münibe Hanım'ın torunu Şükrü Yalçın Yanar'la yapılan röportajdan; Ertekin, a.g.m., *İskilipli Âlimler*, s. 409. Şiranlı Hacı Mustafa Efendi ile ilgili bilgilere ulaşmamızda bize yardımcı olan Şükrü Yalçın Yanar Bey'e teşekkürü borç biliriz.

Hacı Faik Efendi'nin dört kız, bir oğlu vardır. İsimleri Zeynelabidin Efendi, Münibe Yanar, Melahat Şahinbaş, Nezaket Hanım (hayatta olan tek çocuğu) ve bir kızı daha bulunmaktadır.

Hacı Ahmet Niksârî: 1279/1861'de Niksar'ın Mesudiye ilçesinin Beyseki köyünde doğmuştur. Babası Yusuf Efendi, annesi Marziyye Hanım'dır. İlk tahsilini döneminin önemli âlimlerinden olan babasından almıştır. Hacı Ahmet Niksari'nin kardeşi Ömer Lütü Efendi, Enderun'a gitmiş ve müderisliğe kadar yükselmiştir.³⁵

Diğer birçok âlim sûfi gibi tahsili sonrası tasavvufa intisap eden Hacı Ahmet Efendi, Niksar Keşfi Osman Medresesi'nde ders vermesi yanında Kastamonu, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon, Ordu, Sivas, Tokat'ı içine alan bölgede irşad faaliyetlerine devam etmiş, 1935'de vefat etmiştir.³⁶

Hacı Ömer Efendi: 1240/1824'de doğmuş olup aslen Kelkit'lidir. İskilip'te ilim, tasavvuf ve kıraat yönünden öne çıkan isimlerdendir.

Tahsil için Kelkit'ten Çorum'a gelmiş, kendinden yaşça küçük olan Şiranlı Mustafa Efendi'den ders okuyup ona intisap etmiştir. İrşat icazeti sonrası İskilip'e gönderilmiş, Hacıpıri Mahallesi'ndeki evinin alt katını tedris ve irşat faaliyetlerine tahsis etmiştir.

1324/1906 yılında vefat eden Hacı Ömer Efendi, İskilip'te Hacı Karani Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁷

Mustafa Hâki Efendi: Aslen Tokatlı olan Mustafa Hâki Efendi'nin lakabı "Melek Hafız" olup Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi'nin yeğenidir. İlk tahsilini Tokat'ta yaptıktan sonra, Şeyhi Şiranlı Mustafa Efendi'ye intisap etmiştir. İstanbul'da Fatih Camii'nde imamlık yapan Hâkî Efendi irşat icazeti sonrası Tokat'a dönüp irşat faaliyetlerine başlamış, aynı zamanda Tokat'ta Ali Paşa Camii'nde imamlık görevinde bulunmuştur.³⁸

Mustafa Hâki Efendi, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânı sebebiyle yapılan seçimde devrin ileri gelenlerinin arzusuyla Tokat mebusu olmuştur. Ancak İttihatçıların ve gayr-i müslimlerin oyları ile mebusluğu düşürülerek İstanbul'da ikamete mecbur tutulmuştur. Kendisine Çarşamba'daki Mustafa İsmet Efendi Dergâhu tahsis edilmiş, 1338/1920'de vefatına kadar burada kal-

35 Necmettin Sarıoğlu, "Niksarlı Hacı Ahmet Efendi", *Somuncubaba Dergisi*, sayı: 58, ss. 42-43.

36 Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", *İskilipli Alimler*, s. 409; Sarıoğlu, aynı yer.

37 Ertekin, agm, *İskilipli Alimler*, ss. 411-412, 424.

38 Necmettin Sarıoğlu, "Mustafa Hâkî Efendi", *Somuncubaba Dergisi*, <http://www.somuncubaba.net/icerik/altinsilsile/altinsilsile05701.html>.

mıştır. Hâki Efendi'nin kabri Fatih Camii bahçesinde, Gazi Osman Paşa'nın türbesine yakındır.³⁹

Mustafa Hâki Efendi'nin bağluları arasında tanınmış bir diğer isim Sivaslı Mustafa Tâki'dir. Mustafa Tâki Efendi vefat edince bazıları "İlim üç Mustafa ile gitti. Bunlar Çorum Şeyhi Şiranlı Mustafa, Mustafa Hâki ve Sivaslı Mustafa Tâki'dir" denildiği rivayet edilmektedir. Fatsalı Hamid Hoca, Mustafa Hâki Efendi'nin talebelerindedir.⁴⁰

Mustafa Tâki Efendi: Silsilesi Şiranlı Mustafa Efendi'ye ulaşan bir diğer önemli isim Mustafa Tâki Efendi'dir. Sivas'ta 1290/1873'te dünyaya gelen Mustafa Tâki'nin babası Mehmed Selim Efendi, annesi Saniye Hanım'dır. Sultanî Mektebi'nde (Lise) Arapça ve Farsça, Darülhilafe'de Türkçe ve Fıkıh dersleri veren Mustafa Tâki Efendi'nin ilk resmi görevi, Sivas Bidayet Mahkemesi'nde zabıt kâtipliğidir.⁴¹

Mustafa Tâki Efendi, Şiranlı Mustafa Efendi'ye intisap etmekle birlikte Mustafa Hâki'nin sohbetlerine devam etmiş, irşat icazetini ondan almıştır. Mustafa Hâki Efendi'nin vefatıyla postnişin olmuştur. Yaklaşık beş yıl irşat faaliyeti yanında I. Dönem Sivas milletvekili seçilmiştir. 1343/1925'de vefat eden Mustafa Tâki Efendi'nin kabri, Sivas'ta Abdülvehab Gazi Mezarlığı'ndadır. Halifeleri Şeyh Bahaeddin, Şeyh Yusuf ve İsmail Hakkı Toprak efendilerdir.⁴²

Mustafa Tâki'nin *Sırat-ı Müstakîm*, *Sebilû'r-Reşat* ve *Beyanu'l-Hak* gibi dergilerde makaleleri, II. Meşrutiyet sonrası düşünce yapısına ışık tutması açısından önemlidir. Kendisinin ayrıca sekiz cüzden oluşan *Tarih-i Nûr-i Muhammediyye* ve *Kırk Hadis* başlıklı iki eseri bulunmaktadır.⁴³

Hacı Salih Efendi: 1894–1913 yılları arasında Çorum'da bulunmuş 80 yaşlarında ölmüştür. Çorum Belediye Başkanlığı da yapmış olan Hacı Zarif Ağa, kendisi için Hıdırlık'ta bir türbe yaptırmıştır.⁴⁴

Mahmut Efendi: Hacı Mustafa Efendi'den irşat icazeti alan Mahmut Efendi, daha sonra Darende'ye yerleşmiş ve tarikatı burada neşretmiştir.⁴⁵

39 Aynı yer.

40 Sarioğlu, "Mustafa Hâki Efendi", *Somuncubaba Dergisi*, <http://www.somuncubaba.net/icerik/altinsilsile/altinsilsile05701.html>.

41 Bk. Necmettin Sarioğlu, "Mustafa Tâki Efendi", *Somuncubaba Dergisi*, sayı: 57.

42 Memiş, Anadolu'da Halidîlik, ss. 195-196; Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, s. 335.

43 Memiş, aynı yer; Sarioğlu, "Mustafa Tâki Efendi", *Somuncubaba Dergisi*, sayı: 57.

44 Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 72.

45 Memiş, *age*, ss. 193, 345; İsmail Hakkı Altuntaş, *İsmail Hakkı Toprak ve Tasavvuf Felsefesi*,

Bahsi geçen isimlerin dışında, Şiranlı Mustafa Efendi'ye intisap edip ders okumakla birlikte hilafet icazeti olmayan ilim adamları ve hafızlar da vardır. Bunlar arasında Kurtzade ve Alaybeyoğlu Medreseleri müderrisi olan, aralıklarla Çorum Müftülüğü de yapan Ahmet Feyzi Efendi (ö. 1909)⁴⁶, Kutuğunlu Abdullah Efendi (ö. 1941)⁴⁷, evinin ve Köprübaşı Camii'nin yanındaki iki ayrı medresede ders veren Cıncılı Mehmet Efendi (ö. 1944)⁴⁸, Kestefzade Hafız Emin Efendi (ö. 1943)⁴⁹, Hacı Hafız Veli Efendi (ö. 1933), Şiranlı Mustafa Efendi'nin damadı Kürt Hacı Mustafa Efendi (ö. 1931)⁵⁰ sayılabilir.

Hacı Ömer Lütfi Efendi (Çerkez Şeyh)

Çorum'da faaliyet gösteren bir diğer Nakşebendî temsilcisi Çerkez Şeyhi Hacı

AÜİF Lisans Tezi, no: 29890, ss. 16-17.

- 46 Aslen Çorumlu olan Ahmed Feyzi Efendi, dedesi Osman Raif Efendi ve babası Ali Ârif Efendi gibi Çorum müftülüğü yapmıştır. Şer'iyye Mahmekesi'nde başkâtiplik ve kadılık vazifeleri de vardı. Dedesi ve babasından kalanlarla birlikte kıymetli eserlerinde araların da bulunduğu 6112 ciltlik müstakil kütüphanesi Çorum İl Halk Kütüphanesi'nin de temelini teşkil etmiştir. Bk. Kamil Şahin, "Ahmed Feyzi", *DİA*, c. 2, ss. 67-68.
- 47 1274/1858'de İskilip'te doğmuştur. 20 sene kadar Kastamonu'da eğitimine devam etmiş, sonrasında Sallilerbaşı'ndaki medresede müderrislik yapmıştır. Atıf Hoca, vaiz Kuzköylü Mehmet Efendi ve Uludereli İsmail İpekçi gibi isimler öğrencileri arasında yer almaktadır. Şiranlı Mustafa Efendi'ye intisap etmiş olup 7 yıllık rahatsızlığı sonrası 1941'de vefat etmiştir. Şükrü Yanar Yalçın'dan edinilen evraklardan; Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", *İskilipli Alimler*, s. 412.
- 48 1287/1870'de Kelkit'te doğmuştur. İskilip'e kendisi gibi Kelkitli olan Hacı Ömer Efendi'den ilim öğrenmek için gelmiş, hocasının bağlı bulunduğu Şiranlı Mustafa Efendi'ye intisap etmiştir. Tahsili sonrası İskilip'te Köprübaşı Camii'nin yakınındaki medresede ve evinin yakınındaki medresede dersler vermiştir. Öğrencileri arasında Şeyh Ethem Efendi, Veyis Hoca, İsmet Hafız, Hocasade Hacı Mustafa, Hüdhüd Hüseyin Efendi, kardeşi Mustafa Efendi ve Osman Kalfa gibi isimler bulunmaktadır. Mehmet Efendi'nin dikkat çekici bir diğer yönü, sema ve deveran gibi cehri zikir uygulamalarına karşı olmasıdır. Şükrü Yanar Yalçın'dan edinilen evraklardan; Ertekin, agm, *İskilipli Âlimler*, ss. 412-413.
- 49 1283/1867'de İskilip'te doğmuştur. Babası Kestefzade Hacı Emin Ağa, debbağların ve aynı zamanda tüm esnaf ve sanatkarların Yiğitbaşı idi. Babasının vefatı sonrası Emin Efendi bir yandan baba mesleğini, diğer yandan da tahsilini devam ettirmiştir. Şiranlı Mustafa Efendi'ye intisap etmiş olup Köprübaşı Camii'nde hatiplik yapmıştır. Vefatından 6 ay önce rahatsızlanmış, 1943'de vefat etmiştir. Şükrü Yanar Yalçın'dan edinilen evraklar; Ertekin, agm, *İskilipli Alimler*, ss. 415-418.
- 50 1283/1866'da Aşağı Emir Halil köyünde doğmuştur. Tahsil için önce Kayseri'ye gitmiş, Kastamonu'da tedaris icazeti almış İskilip Köprübaşı medresesinde ders okutmaya başlamıştır. Birkaç yıl İskilip müftülüğü de yapmış olup Köprübaşı camiinde 20 sene fahri imamlık icra etmiştir. Şükrü Yanar Yalçın'dan edinilen evraklar; Ertekin, agm, *İskilipli Alimler*, ss. 421-422; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 765.

Ömer Lütfi Efendi'dir. 1266/1849'da Kafkasya'da doğmuş olup As kabilesine mensuptur. Kabileye, "Asların memleketi" anlamına gelen "Asetin" de denilmektedir. 1293/1877-78 Rus harbinde dedesi Azamat Efendi, Babası Absal Bey'le Kafkasya'dan ayrılmışlardır. Çerkez Şeyh hanedan ailesine mensup olup büyük dedeleri, birkaç nesildir Kafkasya'da şehir devletlerinden birinin yöneticisidir.⁵¹

Ömer Lütfi Efendi'nin Ruslardan kaçan ailesi önce Sarıkamış Hamamlıköy'e yerleşmiş, geniş araziler satın almıştır. Ancak daha sonraları büyük dedeleri arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Erzurum'un Hasankale ilçesine gelmişler, oradan da Tokat'ın Batmantaş köyüne geçmişlerdir. İlk Hariciye Vekili Bekir Sami'nin babası Kundukzade Musa Paşa, Ömer Lütfi Efendi'nin akrabası olup tahsilini tamamlaması için onu İstanbul'a götürmüştür.⁵²

Ancak 7 yaşından itibaren rüyalarında gördüğü bir zat Ömer Lütfi'ye devamlı "İlim öğrenmek için İstanbul'a gel" demektedir. Medreseye devam ederken bu zatı bulmak için her Cuma namazını bir başka camide kılan Ömer Lütfi Efendi, bir camide rüyalarında gördüğü zatla karşılaşır. Bu, Edirneli Mehmet Nuri Efendi (ö. 1303/1884)'dir.⁵³ Şeyh Efendi camide onu görünce diğer müritlerine "gariptir, kolların" der. Böylece Ömer Lütfi Efendi de onun müritleri arasına katılır. Ömer Lütfi, tekkelerde yeni müntesiplerin benliklerinin eritilip manevi yönden olgunlaşmaları için verilen görevlerden olan kümes bakıcılığıyla görevlendirilir. Mehmet Nuri Efendi'ye Çerkez Şeyh'in babası da intisap etmiştir. Mehmet Nuri Efendi, Absal Bey'in ismini "Abdullah" olarak değiştirecektir.⁵⁴

Ailecek Mehmed Nuri Efendi'ye intisap eden Ömer Lütfi Efendi, toplam on altı yıl tahsil ve seyr ü sülûk sonrası 1303/1884'te icazet almıştır. Sultan II. Abdülhamit'in eşi de Ömer Lütfi Efendi'ye müntesip olup bizzat Sultan'ın da iltifat ettiği, hatta İstanbul'da istediği yere tekke açabileceği iletilmiş, ancak kendisi Sultan'a teşekkürlerini bildirerek şeyhinin talimatıyla

51 Çerkez Şeyh'in torunu Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan. Elindeki bilgileri bizimle paylaşma nezaketi gösteren Nevzat Aksu'ya teşekkürü bir borç biliriz.

52 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

53 Edirneli Mehmed Nuri Efendi, İstanbul Emönünü'de Hacı Beşir Ağa Tekkesi'ni yeniden canlandırıp bir Halidî merkezi olmasını sağlayan isimdir. Mustafa Hâkî gibi o da "Melek Hafız" olarak tanınmıştır. Mehmed Nuri Efendi, vefatında Kaşgari Dergâhı'na defnedilmiş, yerine halifesi küçük Hüseyin Efendi geçmiştir. Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 338.

54 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

Sivas'ın Aziziye kasabasına bağlı Kazancı köyüne gitmiştir.

Kazancı Köyü'nde ilk eşi Evliya Hanım'la evlenmiştir. Evliya Hanım, Mehmet Nuri Efendi'nin şeyhi Hacı Feyzullah Efendi'nin diğer halifesi İbrahim Halilullah'ın eşidir. Ömer Lütfi Efendi, şeyhinin talimatıyla Evliya Hanım'la nikâhlanmıştır. Evliya Hanım'ın önceki eşinden Emine adında kızı olup Çerkez Şeyh'den de Ayşe isminde bir kızı dünyaya gelmiştir.

Eşinin vefatı sonrası 1308/1891'de Sivas'tan Çorum'un Bakırağzı Köyü'ne gelen Çerkez Şeyh, buradaki tekkesinde dört yıl irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Çerkez Şeyh'in ikinci evliliği, Alaybeyoğulları ailesinden Zekiye Hanım'ladır. Bu evliliğinden Ubeydullah, Abdullah ve Zübeyde isminde üç çocuğu vardır. Zekiye Hanım, Emine ve Ayşe'ye de sahip çıkmış, onların bakımını üstlenmiştir.⁵⁵ 1895'te Çorum'a gelmiş, eşi ve 90 kadar müridiyle birlikte Hac yolculuğuna çıkmıştır. Eşi Zekiye Hanım Medine'de iken vefat etmiştir.⁵⁶

Çerkez Şeyh, Çorum'a yerleştikten sonra günümüzde de ayakta kalan ve kültür varlığı olarak korumaya alınan tekkesini inşa ettirmiştir. Bina, iki haymelik, bir buğday ambarı, ahır, 150–200 kişilik mescit, şeyh ailesinin kaldığı odalardan müteşekkil ve dönemine göre hayli müstemilatlı olup Sultan II. Abdülhamit'in eşi tekke için şahsi servetinden 30 altın göndermiştir.⁵⁷

Tasavvufi olduğu kadar ilmî yönü de bulunan Çerkez Şeyh, Ulu Cami'de kürsüde vaaz verip talebe de yetiştirmiştir. 1342/1924 yılına kadar 33 yıl şeyhlik yapan Çerkez Şeyh, müritlerinden her hangi birine irşat icazeti vermemiştir. Kendisinden sonra kimin irşat faaliyetlerine devam edeceği yönündeki sorulara "Biz tesbih tanesi kadarız. Bizden sonrasına görev yoktur. Biz de emaneti sahibine iade ediyoruz." dediği nakledilmektedir.⁵⁸

Çerkez Şeyh, irşat faaliyetleri yanında dönemin siyasî ve sosyal hayatıyla da yakından ilgilidir. Çorum ve civarındaki prestiji dolayısıyla Mustafa

55 Zekiye Hanım'ın vefatı 1953-54 olup Hıdırlık'ta Çerkez Şeyh'in mezarına yakın yere defnolunmuştur.

56 Nevzat Aksu'nun naklettiğine göre Çerkez Şeyh Medine'de iken Hacc gelirlerini paylaşan Arap kabileler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkar. İşler daha da kızışınca Çerkez Şeyh, Vali Fahreddin Paşa'ya, sulh için aracılık yapabileceğini söyler. Yaklaşık 15 günlük bir süre içinde vaaz ve nasihatlerle taraflar arasındaki anlaşmazlığı giderir. Bu, doğal olarak kendisine yönelik itibarı da artırır. Eşi Evliya Hanım vefat ettiğinde vasiyeti gereği Hz. Fatma'nun yanına gömülme yönünde talebini iletince, hem vali hem de Araplar tarafından olumlu karşılanır ve Fatma Annemiz'in sol tarafında 6. mezara defnolunur.

57 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

58 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

Kemal, Refet Bele vasıtasıyla Çerkez Şeyh'ten Yozgat'ta meydana gelen ayaklanmalarda nasihatçi olmasını istemiştir. Çerkez Şeyh, böyle bir görevi yerine getirirken, isyancıların eline geçip onların safında imiş propagandasına meydan vermemek için kendisinin askerlerce korunmasının uygun olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, "şeyh efendi isabet buyurdu, kendileri bize duaya devam etsinler" mukabelesinde bulunmuştur.⁵⁹

Ömrünün sonuna kadar irşat faaliyetlerine devam eden Çerkez Şeyh, Çorum Ulu Camii'nde verdiği son vaazında yakın zamanda seyahate çıkacağını söyleyerek cemaatten helallik almış, vefatına yakın sol tarafından felç geçirmiştir. Vefatından sonra, Peygamber soyundan büyük bir zât olduğunu belirttiği Çelebi Hüsameddîn Efendi'nin sol yanına bir karış aşağı defnedilmesini vasiyet eder.

Geniş bir kitap koleksiyonu olan Çerkez Şeyh'in Kütüphanesi değerlendirilememiştir. Gerek maddi gerekse manevi mirasıyla ilgili "ben öldükten sonra benden size hiçbir şey kalmaz" dediği nakledilmektedir.⁶⁰

Yusuf-ı Bahrî

Çorum'da Nakşibendî temsilcisi olarak gösterilebilecek bir diğer isim, dönemin önemli Hadis âlimlerinden ve aynı zamanda Halvetî şeyhlerinden Yusuf-ı Bahrî'dir. Yusuf-ı Bahrî'yi ve Çorum'da Halvetiliği ayrı bir makalede işlediğimiz için burada tekrara düşmemek için onun Nakşilik yönüne dair bilgilere değineceğiz.

Yusuf-ı Bahrî, Nakşibendîlik icazetini Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Hanefî el-Yemenî'den almıştır. Kendisi, bu zatın Ezher'deki derslerine katılmak üzere Kahire'ye gitmiştir. Dönemin önemli hadisçilerinden ve Tâcu'l-Arûs yazarı olan Muhammed Murtaza Efendi, Yusuf-ı Bahrî'ye hadis okutma yanında Şevval 1200/Ağustos 1786'da Nakşibendî icazeti de vermiş, şeyhlik ve halifelik sembolü olarak da yün hırka giydirmiştir.⁶¹

Mısır'daki eğitimi sonrası İstanbul'a geçen Yusuf-ı Bahri, kendisiyle bir

59 Çerkez Şeyh'in Milli Mücadele esnasında yaşadığı hadiselerden biri şöyledir: Sakarya Meydan Muharebesi esnasında Çerkez Şeyh, sohbet halindeyken birden ayağa kalkıp, kibleye dönerek ezan okumaya başlar. Meclistekilerin hepsi ayağa kalkarak şaşkın vaziyette birbirlerine bakarlar. Ezanı bitiren Çerkez Şeyh "Çok şükür, Yunan kâfiri Sakarya'da bozguna uğradı, kaçıyor fakat çok da şehidimiz var." der. Torunu Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

60 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

61 Bk. *İcazetname*, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/1.

dönem Mısır'da Şeyh Murtaza Efendi'den ders alan ve padişahın kâtiplerinden olan Tevki'î Süleyman Feyzi Paşa'nın ricasıyla, 1786'da Çorum'da yaptırdığı ve zengin bir kütüphanesinin bulunduğu medresede ders vermek amacıyla Çorum'a gelmiştir.⁶²

Yusuf-ı Bahrî, medresedeki dersleri yanında irşat icazeti dolayısıyla tasavvufî faaliyetlerde de bulunmuştur. Bunun için seçtiği mekân ise, Nakşbendîliğin Üveysi kolunun dergâhıdır. Onun bu tercihinde, Turhallı Mustafa Efendi gibi Yusuf-ı Bahrî'nin de aynı zamanda Halvetiyye-Şabaniyye'den icazet almasının etkisi olsa gerektir. Zira Bursalı Mehmed Tahir, Üsküdar'da gördüğü bir *Tomar*'dan hareketle, Turhallı Mustafa Efendi'nin Halvetiliğin Şa'bâniyye kolundan da hilâfet aldığını belirtirken⁶³ Yusuf-ı Bahrî, Şeyh Şaban-ı Velî Dergâhı'nın on üçüncü postnişini Şeyh Hafız Mustafa Vahdetî Efendi'ye (ö. 1215/1800)⁶⁴ intisap etmiş ve hilafet icazeti almıştır.

Yusuf-ı Bahrî'nin halifesi Şerbetçizade diye bilinen Hacı Ali Baba da burada uzun süre faaliyet göstermiştir. Mezarı dergâhın haziresindedir. Konuyla ilgili Ali İzzet Efendi *Tezkire*'sinde;

“el-Ân (halen) Mevlevî dergâhı ittihaz olan mara'z-zıkr (bahsi geçen) hankah-ı Nakşbendiyye-i Üveysiye pîşgâhında medfun olub sabikan (daha önce) zıkr olunan Yusuf-ı Bahrî hazretlerinin ecell-i hulefasından olmasıyla hal-i ihtizarında (hayattayken) üzerine türbe inşa olunması hususunu vasiyet eylemişken, vefatında işgâ olunmayarak (sözü dinlenilmeyerek) çend def'a (birkaç kez) kâgir türbe inşa eylediklerinde min tarafillah (Allah tarafından) münhedim olmağla (yıkılmakla), muahharan (sonradan) dört kaime üzerine kar ve yağmurdan siper olmak üzere etrafı küşade (açık) ve sakfî (çatılı) ol kaime üzerlerinde mesdud olarak bir tarz-ı neîn kulübe i'mal olunmuştur”⁶⁵

İfadelerine yer vermektedir.

Müftü Hacı Mehmet Hilmi Efendi

Çorum'daki bir diğer Nakşbendî temsilcisi Müftü Hacı Mehmet Hilmi Efendi'dir. Kendisi, yine bir Nakşbendî halifesi olan Keyyalî Veli Dede'nin neslinden gelmektedir.

62 Korkmaz, *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, ss. 148, 156; Çorum İl Yıllığı, 2003, ss. 114, 162.

63 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 108; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yaya., İstanbul 2004, s. 240.

64 Fazıl Çiftçi, *Hazreti Pir Şeyh Şaban-ı Velî*, Kastamonu 2005, ss. 189-190.

65 Ali İzzet Efendi, *Tezkire*, ss. 22-23.

*Tezkire'*de Keyyali Veli Dede'nin Nakşibendî halifesi olduğu bildirilirken silsilesi, şeyhi ve hayatı hakkında malumat verilmemektedir. Çiftlik Mezarlığı'nda medfun olan Veli Dede, zincir ustasıdır. Öşür hâsılâtını bizzat ölçüp Miri İdaresi'ne teslim etmesinden ötürü "Keyyali" (dürüst ölçen) lakabıyla anılmıştır. Büyük Hacı Hasan Ağa, onun hayrına han, dükkân ve değirmen vakfetmiştir.⁶⁶

Mehmet Hilmi Efendi'nin Keyyali Veli Dede'ye anne veya baba tarafından mı bağı olduğuna dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Babasının adı Mustafa Efendi olup Madanoğulları ailesinden gelmektedir. Kendisinin üç oğlu olup adları Mehmed Said, Ahmet Münib ve Mustafa Lebib'dir.⁶⁷

Köklü bir aileye mensup olan Hilmi Efendi Çorum müftülüğü yapmış, vefatına kadar bu görevini îfâ etmiştir. Kendisi Zilka'de 1240/Haziran 1825'de istifa edince yerine Ahmed Feyzi Efendi tayin olunmuştur. Ancak Ahmet Feyzi Efendi de Muharrem 1241/Eylül 1825'de istifa etmiş ve Çorum Müftülüğüne yeniden Mehmet Hilmi Efendi tayin olunmuştur.⁶⁸

Mehmet Hilmi Efendi Yusuf-ı Bahrî'nin öğrencileri arasında da yer almaktadır. Kendisi, hayatının son dönemlerinde hocasının hastalığıyla ilgilenmiş, ona hizmet etmiştir. Talebesinin bu özverili halinden dolayı Yusuf-ı Bahrî'nin "evladım bolluk ve bereket içinde olasin. Sen de soyundan gelenler de darlık yüzü görmesin. Namın Şam'a kadar ulaşsın" diye dua ettiği, sonrasında "velâkin ahir ömründe şehit olacaksın" dediği nakledilmektedir. Vefatı hocasının dediği gibi olmuş, dönemin isyancıları tarafından Madan sokaktaki evinde vurularak şehit edilmiştir.⁶⁹

Ali İzzet Efendi, *Tezkire'*de Mehmet Hilmi Efendi'nin irşat icazeti olduğunu belirtir ancak silsilesi hakkında malumat vermez.⁷⁰ Döneminin varlıklı

66 Aynı eser, ss. 24, 29.

67 *Çorumlu*, 1 Ağustos 944, no: 388, sayı: 51, s. 426.

68 Mehmed Hilmi Efendi'yle ilgili Şer'îye sicillerindeki ilk bilgi Rebiülahir 1240/Aralık 1824 tarihine ait "Çorum kazası müftülüğüne es-Seyyid Ahmed Feyzi Efendi'nin yerine tayin olunduğuna dair" mürasele kayıdır. Çorum Müftülüğü daha sonraları Mehmed Hilmi Efendi ile Ahmed Feyzi Efendi ve Seyyid Osman Efendi'ler arasında haklarındaki bazı şikâyetler ve hac gibi mazeretler dolayısıyla birkaç kez el değiştirmiş, ancak görevi daha ziyade Mehmet Hilmi Efendi yürütmüştür. Geniş bilgi için bk. Şer'îye Sicil Defteri, 1. Defter, 134/74, 167/87, 171/89, 235/112, 288/129; Ahmet Yaramış, *Çorum'un H. 1240-1254/M. 1824-1826 Tarihli Şer'îye Sicili'nin H. 1240-1241/1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), GÜSBE, Ankara 1993, ss. 13, 24, 76, 136, 150.

69 Erkoç, *Yusuf-ı Bahrî*, ss. 42-43.

70 Ali İzzet Efendi, *age*, ss. 24, 29.

kişilerinden olan Mehmet Hilmi Efendi'nin,⁷¹ Hacı Ali Baba'nın türbesiyle Nakşî-Üveysilere ait zaviyenin onarımını üstlenmesi⁷² ve dergâh üzerindeki salahiyetin kendisinden sonra oğullarına geçmesi⁷³ Üveysîliğe mensup olduğu yönündeki düşünceleri kuvvetlendirmektedir.

Mehmet Hilmi Dede'nin tamir ettirdiği bu dergâhın metruk hale gelmesinin nedeni, Nakşî-Üveysilerin faaliyetlerine "Ethem Baba'nın 1270/1853'de vefatından sonra inşa edilen Ethem Baba Tekkesi'nde"⁷⁴ devam etmeleridir. Burası sonradan Mevlevihaneye dönüştürülmüştür.

Makalede smi geçen zatların dışında haklarında fazla bir malumatın bulunmadığı Nakşbendî temsilcileri de yine Çorum'da faaliyet göstermiştir. Tespit ettiğimiz bir diğer isim Şerife Fatma Hatun'un yaptırdığı medresede müderris olan Salih Efendi'nin babası Kara İsmail Efendi'dir. Kara İsmail Efendi, kendi adını taşıyan medresede Tefsir dersleri yanında irşat faaliyetlerinde de bulunmuştur.⁷⁵

Bir diğer Nakşbendî Dergâhı İskilip'te yer almaktadır. Hacı Mehmet Ağa tarafından 1264/1848'de yaptırılan dergâh hakkında da fazla bir malumat bulunmamaktadır.⁷⁶

Sonuç

Diğer tarikatlar ve temsilcileriyle kıyaslandığında Osmanlı Devletinin genelinde olduğu gibi Çorum'da da Nakşbendîliğin XIX. asırda yaygın bir şekilde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Mehmet Baba'yla Çorum'da başlayan Nakşbendîliğin Üveysîlik kolu,

71 Mehmed Hilmi Efendi, dönemi itibariyle Çorum'un büyük arazi sahipleri arasındadır. Vefatı üzerine çocuklarına miras kalan yerler şöyledir: Ilıca, Kulaca, Hamamlıçay, Karapürçek, Kayı, Yaydığın köylerinde 125 dönüm çiftlik, Celil köyünde 80 ve Çorum civarındaki 140 dönüm tarla. Korkmaz, *age*, s. 257.

72 Hilmi Efendi, Keyyali Veli Dede gibi mal varlığını hayır yoluna harcamış olup bir de medrese yaptırdığı nakledilmektedir. Ali İzzet Efendi, *Tezkire*, ss. 21-23.

73 Zira Mevlevî şeyhi Muhammed İzzet Dede, Azap Ahmet Mahallesinde o dönem itibariyle metruk haldeki zaviyenin kendilerine verilmesini Hilmi Efendi'nin çocuklarının da rızasını alarak Evkaf Nezaretinden talep etmiş ve bu talebi uygun görülmüştür. *Çorumlu*, 1 Ağustos 944, no: 388, sayı: 51, s. 426.

74 Çorum sancağı mütesellimi olan Memiş Ağa tarafından, Ethem Baba'nın 1270/1853'de vefatı sonrası mezarının bulunduğu yere dergâh yaptırılmıştır. Çorum Şer'iyeye Sicilleri, 16.defter, s. 280.

75 Anakök, "Çorum Mitolojisi", *Çorum Tarihi* içinde, s. ek.

76 Ali Kılıç, "İskilip'teki Vakıflar ve Ebussuud Efendi", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998, s. 92.

yaklaşık 140 yıl faaliyet gösterirken Halidîler de dönem itibariyle eskilere uzanmaktadır. Zengin bir tasavvufî kültüre sahip olan Çorum'da tarikatların birbirleriyle etkileşim halinde oldukları görülmektedir. Turhallı Mustafa Efendi'nin ve Yusuf-ı Bahrî'nin Nakşî ve Halvetî icazetleri dolayısıyla Çorum'daki bu tarikatların temsilcilerinin aynı dergâhı paylaşması bunun bir tezahürüdür.

Bunun bir diğer örneği, Ulu Cami'nin Çorum'daki çoğu postnişinleri için belli aralıklarla halkın her kesimine vaaz verilen merkezî bir konuma sahip olmasıdır. Bu noktada, tasavvufun ruhuna uygun olarak her kesimden insana ulaşması bir yana, halkın da mensup oldukları tarikat dışındaki postnişinlerin vaazlarını dinlemeleri diğer tarikatlara da kapalı bir tutum sergilemediklerini göstermektedir.

Çorum'daki Nakşî temsilcilerinin şahsında dikkat çekici bir diğer yön, ilmiye sınıfına mensup olmalarıdır. Müftü Abdulkadir Efendi, Şiranlı Mustafa Efendi, Çerkez Şeyhi Ömer Lütfi Efendi, Yusuf-ı Bahrî ve Kara İsmail Efendi tedris faaliyetlerinde adı geçen isimlerdir.

Mehmet Hilmi Efendi her ne kadar tedris ile meşgul olmasa da ilmiye sınıfından gelmektedir. Yusuf-ı Bahrî'nin öğrencileri arasında yer alması bir yana, "Kara Müftü" lakabıyla Çorum'da aralıklarla müftülük yapmıştır.

Yine Ethem Baba ve Şevki Baba'nın tekkesinin bir bölümünün medrese olarak tahsis edilmesi, Çorum'daki hemen tüm Nakşî temsilcilerinin dönemlerine göre eğitim seviyelerini ve halk nezdindeki itibarlarını göstermesi açısından önemlidir.

Dergâhların yerine getirdiği fonksiyonlar açısından bakıldığında ise Çorum ve civarındaki merkezlerde kırsal kesimden ziyade şehir merkezlerinde teşekkül etmesinden ötürü eğitime ağırlık verildiği, bunun yanında fakirlerin gözetilip korunması, yolcu ve misafirlerin doyurulup barındırılması, kütüphane faaliyetlerine yer verilmesi ve ibadethane gibi işlevlerin yerine getirildiği görülmektedir.

Kaynakça

- Abdullah Ercan, *14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler*, Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., Çorum 1998.
- Abdurrahman Memiş, *Halid-i Bağdadi ve Anadolu'da Halidîlik*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.
- Ahmet Cahid Haksever, "Çorum'da Mevlevîlik: Tarihi Süreci ve Son Temsilcileri", *Tasavvuf*, Ankara 2007, sayı 19.
- Ahmet Yaramış, *Çorum'un H. 1240-1254/M. 1824-1826 Tarihli Şer'îye Sicili'nin H. 1240-1241/1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.

- Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlılar' da Din ve Düşünce Tarihi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998.
- Âkifzâde Abrdurrâhim Efendi, *et-Tezkiretu bi'l-mecmû fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, çev.: Hikmet Özdemir, İstanbul 1998.
- Alexandre Bennigsen, "Orta Asya'da Tarikatlar", çev.Osman Türer, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1993.
- Ali b. Hüseyin Vâiz el-Kâşifi, *Reşahât Ayne'l-Hayât*, çev.: Mehmed Rauf Efendi, İstanbul 1291.
- Ali İlica, *Çorum Vakıfları*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001.
- Ali İzzet Efendi, *Tezkire-i Makâmât*, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, İstanbul tr.
- Ali Kılıç, "İskilip'teki Vakıflar ve Ebussuud Efendi", *Türk Kültüründe İz Brakan İskilipli Âlimler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Yay., İstanbul 1333, c. 1.
- Ebu'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fi a'yân'l-karnî's-sânî 'aşer*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat trz.
- Fazıl Çiftçi, Hazreti Pir Şeyh Şaban-ı Velî, Kastamonu 2005.
- Hamdi Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", *Türk Kültüründe İz Brakan İskilipli Alimler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998.
- Hamid Algar, "Nakshbandiyya", *El*, Leiden-New York E. J. Brill 1993.
- , "Naqshbandiyya", *The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World*, Oxford University Press, New York 1995.
- Harîrîzâde M. Kemaleddin, *Tibyânu vesâil'l-hakâik fi beyân-i selâsili't-tarâik*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi, no: C 441.
- Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: XIX. Yüzyıl*, İnsan Yay., İstanbul 2004.
- İhsan Sabuncuoğlu, "Kara Müftü", *Çorumlu*, 1 İkinciteşrin 943, sayı 42.
- İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.
- İsmail Hakkı Altuntaş, *İsmail Hakkı Toprak ve Tasavvuf Felsefesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi, no: 29890.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin: esmâ'u'l-müellifin ve âsâr'u'l-musannifin min keşfi'z-zümûn*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990, c. 6.
- Johan G. J. ter Haar, "Nakşbendiyye'de Manevî Rehberliğin Önemi", *Tasavvuf*, çev.: Ahmet Cahid Haksever, Ankara 2002, sayı 9.
- Kamil Şahin, "Ahmed Feyzi", *DİA*, c. 2.
- Kasım Kufuralı, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonra Nakşbendi Muhiti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1949, c. 3, sayı 1-2.
- Khalîq Ahmad Nizami "The Naqshbandiyyah Order", *Islamic Spirituality*, ed.: Seyyet Hossein Nasr, New York 1991.
- M. İhsan Sabuncuoğlu, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, Çorum 1971.
- Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Uludağ Yay., Bursa 1990.
- Necmettin Sarıoğlu, "Mustafa Tâkî Efendi", *Somuncubaba Dergisi*, sayı 57.
- , "Niksarlı Hacı Ahmet Efendi", *Somuncubaba Dergisi*, sayı 58.
- Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Şerif Korkmaz, *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: (Tanzimat-II. Meşrutiyet)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Tahsin Yazıcı , "Nakşband, Bahâ'al-Din Muhamed b. Muhammed al-Buhârî", *İA*, İstanbul 1964, c. 9.
- Tayyar Anakök, *Çorum Tarihi*, (Müellifin daktilo ile yazdığı nüsha), Çorum 1950, Çorum Hasan Paşa Ktp., no: 18833.
- Turhallı Mustafa Efendi, *Mektup*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik no: 190, vr. 78b.
- , *Mürşidü's-sâlikîn*, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 871/1.
- , *Reşahât-ı Lâhûtiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Bölümü, no: 190.